

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin Siyaset Anlayışı-II Ehl-i Sünnette Siyaset Anlayışı: Eş'ariyye Yorumu^{*}

Öz: Bu makalemizde ilk olarak, İslam mezheplerinin siyasete ve siyasi konulara ait anlayışları ana hatlarıyla ortaya konuldu. Daha sonra İslâm dininin büyük çoğunluğunu teşkil eden Ehl-i Sünnet Mezhebi'nin ana ekollerinden biri olan Eş'arilik mezhebinin kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin yaşadığı dönemdeki sosyo-politik durum ve fikri gelişmeler, Eş'arî'nin siyasete karşı tutumu ve siyasetle ilgili görüşleri gibi konular ele alındı. Bu konu incelenmeden önce İslam dininin ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetinde siyaset, siyaseti çağrıştıran kavram ve görüşler ile Hz. Peygamber sonrası dönemde Müslümanların tarihinde siyasetin gelişim süreci üzerinde duruldu.

Anahtar Kelimeler: İmamet, Hilâfet, Siyaset, Haricilik, Mürcie, Şia, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet, Eş'arilik.

Abu Hasan al-Ash'ari's Understanding of Politics (The Caliphate/Imamate)-II

The Political (The Caliphate/Imamate) Sense of Ahl Al Sunnah: Ash'ari Viewpoint

Abstract: In this study, we have initially given an outline of the understandings related to the politics and political issues of the Islamic sects. Afterwards, issues such as socio-political conditions and intellectual developments in the time of Abu Hasan al Ash'ari, the founder of Ash'ari sect, which is one of the main schools of Ahl al Sunnah sect and constitutes the great majority of the Islamic Religion; and his attitude and views towards politics have been discussed. Before discussing this topic, we have dwelled on the politics, concepts and views that evoke politics in the Quran and the Sunnah of the Prophet which are the main sources of Islamic Religion and on the development process of politics in the history of Muslims following the period of the Prophet.

Keywords: Imamate, Caliphate, Politics, Khariji, Murjiah, Shia, Mutazila, Ahl al Sunnah, Ash'arism.

Tahsin
YILDIRIM^{**}

* Bu makale, yazarın "Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin Siyaset Anlayışı" isimli yayımlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Aynı zamanda yazı, konuyla ilgili iki çalışmanın ikinci kısmıdır.

** Öğr. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı. E-Posta: tahsin.yildirim@ikc.edu.tr - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7287-559X>

Giriş

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından hemen sonra, Müslümanların işlerini idare edecek, İslam dinini koruyacak, can, mal ve inanç hürriyetini muhafaza edecek bir halifenin seçimi meselesi ortaya çıktı. Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ile durulmuş gözüken siyasî tartışmalar, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra onun yerine geçecek olan halifenin seçiminde hakeme başvurulması neticesinde ilk haricî fikirlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Cemel Vak'ası, Siffin Savaşı, Hakem olayı ile beliren siyasî ayrışmalar, Hz. Ali'nin şehid edilmesi ile iyice belirginleşerek fitne kapıları sonuna kadar açıldı. Sonrasında İslam siyaseti alanında köklü bir ihtilaf ortaya çıktı ve bu fitnenin gölgesi altında Şiilik mezhebi ortaya çıktı. Birbirlerine zıt "Şii" ve "Haricî" diye adlandırılan bu iki mezhebin ortaya çıkışıyla bahsedilen mezheplerin arasında orta yolu tutan, sonradan "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" diye adlandırılan bir akım da meydana gelmiştir.

Siyasî ihtilaflar veya siyasî mezhepler, her ne kadar siyasî eğilimlerle ortaya çıkmışlarsa da İslâm siyasetinin tabiatı gereği devamlı din ile bağlı kalmış ve bu siyasetin temelini din oluşturmuştur. Bu sebeple İslam siyasî mezhepleri dinin etrafında meydana gelmiş, bazen ona çok yaklaşmış bazen de İslam prensiplerinin dışına çıkarak ondan uzaklaşmıştır. Bu siyasî mezhepler zamanla dinin temel prensipleri olan itikadî meselelere temas ederek inanç ve iman hakkında kendilerine ait görüşler ortaya koymuşlardır.

Mu'tezililerin fıkıh ve hadis âlimlerine karşı giriştikleri hücumlar ve düşmanlık daha da şiddetlenmiş, Müslümanlar Mu'tezilî âlimlerin iyiliklerini, İslam'ı savunmalarını, İslam uğrunda çektikleri eziyetleri, küfür ehline karşı mücadelelerini unutmışlardı. Müslümanlar bunları, siyasî otoriteyi onlara karşı kendileri gibi düşünmeyen fıkıh ve hadis âlimlerine siyasî baskı yaptırımları ile tanımaya başlamıştı. Müslümanların birbirlerini küfür ile itham ederek canlarını ortaya koyarak mücadele ettikleri bir dönemde, Eşarî âlimleri İslam'ın birleştirici, uzlaştırıcı ve tüm Müslümanları kuşatıcı mesajını öne çıkararak İslam coğrafyasında ortaya çıkan baskı, zulüm ve akan kardeşkanını durdurmak için mücadeleler vermişlerdir.

"Ebu'l-Hasan el-Eşarî'nin Siyaset Anlayışı" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden üretilen ve ilk bölümü daha önceki sayıda yayınlanan makalenin devamı olan bu makalede Eşarî âlimlerinin siyasî konulara ilişkin görüşleri işlenmiştir.

1. Halifede Aranılan Şartlar

Ehl-i Sünnet ve Eş'arî âlimleri devleti, hakkı ve adaleti tesis eden bir disiplin olarak görmektedir. Onlara göre siyaset sanatların en önemlilerindedir. Bundan dolayıdır ki siyaseti yerine getiren devlet başkanının insanları yönetme sanatı alanında yetenekli olması gerekir.¹ Birlikte yaşayabilmek için karşılıklı tahammül ve hoşgörü gereklidir. Toplumda herkesi memnun etmek mümkün değildir. Siyasetin de mümkün olan en çok insanı memnun etme gayretinde olması gereklidir. Bir anlamda siyaset, toplumun değişik kesimlerinin çıkarlarını dengeleme sanatıdır.² Eş'arî âlimleri, devlet başkanının sahip olması gereken özellikleri belirlemiş ve eserlerinde tafsilatlı olarak bunlardan bahsetmişlerdir. İmam Eş'arî'nin eserlerinde devlet başkanının sahip olması gereken özelliklerden bahsetmese de, yakın dönem Eş'arî âlimleri onun görüşlerini belirtmişlerdir.³

Genel olarak hilafette aranılan şartlar şu başlıklar halinde ele alınmıştır: Devlet başkanının Müslüman, erkek ve hür olması, ilim sahibi olması, göz, kulak gibi duyu organlarının, vücut azalarının yerinde olması, zalim ve fasık kimse olmaması, adayların içerisinde efdal olması, zahir olması ve Kureyşî olması.⁴ Bu maddeler detaylı şekilde aşağıda yer almaktadır.

1.1. Mükellef Olmak (Teklif)

Teklif, muhataba külfet yüklemek anlamına gelir. Terim olarak ise, yüce Allah'ın, sonunda ulaşacakları büyük mükâfatlar karşılığında kullarına bazı sorumluluklar yüklemesidir. Teklif eden yüce Allah, teklifin muhatabı ise kullardır.⁵

Teklif kelime olarak, bir kimseye sıkıntı, zahmet, eziyet ve meşakkat verecek bir işi yapmasını emretmek, muhataba külfet yüklemek, teşvik etmek, bir şeye düşkün olmak, bir işi güçlüğüne rağmen üstlenmek, birine zor bir işin yapılmasını yüklemek, anlamlarına gelir. Fıkıh ıstılahında ise, Şari'nin bir işin yapılıp yapılmama-

1 Cengiz Kanık, "Eş'arî Gelenekte Devlet Başkanlığı," *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Eş'arilik Sempozyumu*, (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 443.

2 Bülent Ünal, "İslam ve Siyaset Üzerinde Düşünceler," *DEÜİFD*, 13 (2001), 169.

3 Ebü'l-A'la Mevdûdî, *Hilafet ve Saltanat*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yay., 1980), 352.

4 Ebû Hasan Ali b. Muhammed b. el-Habib el-Basri el-Bağdadî el-Maverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yay., 1994), 31-32; Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ahmed b. Halef İbnu el-Ferra', *el-Ahkamu's-Sultaniyye li'l-Fera'*, (Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 25-29; Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, 352, M. Beşir Eryarsoy, *İslam Devlet Yapısı*, (İstanbul: İşaret Yay., 1988), 166-183.

5 Mustafa Bozkurt, "Eş'arî ve Kadı Abdülcebbar'ın Görüşlerinin Mukayesi," *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arilik Sempozyumu Bildirileri*, (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 152.

masını talep etmesi anlamına gelmektedir. Teklifin esasında akıl ve idrak vardır; yani akıl ve idrak, teklifin temel şartlarıdır. Çünkü teklif ile kast edilen şey, hitabın aslını anlamaya dayandığı gibi, onun tafsilatını da idrak etmeye dayanmaktadır. Teklif konusu her ne kadar doğrudan doğruya fıkıh ilmini ilgilendiren bir konu ise de kelim ilminin de incelediği konular arasındadır ve insanın fiillerinin bir parçası sayılmıştır. Kelim mezheplerinin çok farklı teklif anlayışları vardır.⁶ Ayrıca, mükellefin yükümlü olmasına da teklif denir.⁷ Dini sorumluluklarla sorumlu tutulan, söz ve davranışlarına dünya ve ahirete yönelik sonuçlar bağlanan akıl ve baliğ olan insana mükellef denir.

İmam Eş'arî, insana sunulan (teklif edilen) Allah'ın emirlerine boyun eğme ve yasaklarından kaçınmadan ibaret olarak teklifin, bunları yerine getirecek, sağlıklı bir beden ve sağlam organlarla mümkün olacağını ifade etmiştir. O, teklif için sağlıklı bir akıl ve nesnelere özelliklerini birbirinden ayırabilecek kadar duyu ve duygulara ihtiyaç duyduğunu, kavrama ve ayırma yetisinin sağlam olmadığı akla, dinî teklifin mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁸

Mükellef olmak sadece insana hasır. İnsanın da mükellef olabilmesi için bazı şartları taşıması gerekir. Kişinin teklife ehil sayılabilmesi için kendisine yöneltilen hitapları anlayabilmesi ve gereğini yerine getirebilecek güçte olması gerekir. Yani kişinin temyiz gücüne sahip olması, buluğa ermesi gerekir. Dolayısıyla akıl hastaları ve çocuklar mükellef sayılamaz. İslam düşüncesinde, genel olarak insanın sorumlu bir varlık olduğu, teklife muhatap olduğu, fiillerinde ahlaki sorumluluklarının olduğu kabul gören hususlardandır.⁹

Sonuç olarak, devlet başkanının İslam hukukunda tanımlanan mükellefin şartlarını taşıması, yani akıl sahibi, temyiz gücüne sahip ve buluğ çağına girmiş olması gerekir.

1.2. Müslüman Olmak

Eş'arî'nin eseri olan *el-İbane*'de selef âlimlerinin, Müslüman liderleri kabullenmek ve onlara itaat etmenin gerekliliği konusunda icma ettiğini ifade ederek, Müslüman kitlenin idaresine cumhurun talebi ile veya darbeyle geçen liderin öncelikli olarak Müslüman olması gerektiğini açıkça ifade etmiştir.¹⁰

6 Seyyid Şerif el-Cürcanî, *Kitabü't-Ta'rifat*, (Beyrut: Daru'l-Kutub el-Arabi, 1405), 19.

7 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşr., 2010), 417.

8 Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbane*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yay., 2010), 146-147.

9 Bozkurt, "Eş'arî ve Kadî Abdülcebbar'ın Görüşlerinin Mukayesi," 154-155.

10 el-Eş'arî, *el-İbane*, 153.

İslam'ı ayakta tutacak ve İslam toplumunun başına geçecek yöneticilerin Müslüman olmasından daha tabii bir şey olamaz. İslam'a inanmayan bir kimsenin, İslam'ın hedef ve gayelerini gerçekleştirebileceğine inanmak ve ona güvenmek imkânsızdır.¹¹

Cüveynî'ye göre Müslüman olmayan kişileri idari işlerde görevlendirmenin sakıncalı tarafı, onların din ve dünya işleri konusunda tam bir güvenilirlik vasfına sahip olmamasıdır. Bu konuda o şöyle der: "Sözünde, amelinde ve tasarruflarında mevsuk/güvenilir olmayan, haberleri merdud/reddedilmiş olan, Müslümanlar hakkındaki şahitliği makbul olmayan birisine imamet işinde nasıl güven duyulur? Hâlbuki biz, din konusunda onun şerrinden emin olmadığımız gibi her konuda onun zararından endişe duymaktayız. Üstelik Kur'an ve sünnet kâfirlere dayanmayı, onlara güvenmeyi ve onların sırlarımıza vakıf olmalarını da yasaklamıştır." Cüveynî, "Kendinizden başkasını sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar sizlere zarar vermekten kaçınmazlar,"¹² "Yahudileri ve Hıristiyanları dostlar (veliler/yöneticiler) edinmeyin"¹³ ayetlerinden hareket ederek bu görüşünü delillendirmeye çalışmaktadır. Ayrıca görüşünü, Hz. Peygamber'den rivayet edilen "Ben, müşriklerle içli dışlı olan Müslümanlardan beriyim. Her ikisinin ateşlerinden de emin olunamaz."¹⁴ hadisine de dayandırmaktadır.¹⁵

Müslümanların kendilerinden olan devlet başkanlarına itaatı emreden ayetin yanında, kâfirlerin müminlere veli (dost, idareci) olamayacağını belirten ayetler de vardır. Bunlardan: "Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri veliler (dost, hükümdar, kumandan) edinmesin."¹⁶ ve bu mealdeki ayetler,¹⁷ bu konuda hiçbir tereddüte yer vermeyecek kadar açıktır. Ayrıca Yüce Rabbimiz bizlere Kendisine, Resulüne ve emir sahiplerine itaat etmeyi emrederken,¹⁸ idarecilerin Müslümanlardan olması gerektiğini özellikle vurgulamıştır.

Hz. Ömer, devlet başkanlığı bir tarafa, kamu görevlerinden herhangi birinin bile Müslüman olmayan kimselere verilmesini uygun bulmamış, Ebû Musa el-

11 el-Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, 352; Eryarsoy, *İslam Devlet Yapısı*, 168.

12 Al-i İmran, 2/118.

13 Maide, 5/51.

14 Ahmed b. Amr b. Ed-Dahhâk Ebûbekir eş-Şeybanî, *el-Ahad ve'l-Mesanî*, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyâd: Daru'r-Raye 1991), II, 468.

15 Ebü'l-Maalî Abdulmelik b. Abdillâh Cüveynî, *Giyasu'l-Umem fi İltiyâsî/z-Zulem*, thk. Mustafa Ali (Beyrut: Daru'z-Zahim, 2007), 155; M. Salih Geçit, "Cüveynî'nin İmamet Anlayışında Başkanlık Krizinin Çözümü," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII, 34 (2010), 396.

16 Al-i İmran, 3/28. Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Mealî Hakim*, (İstanbul: Risale Yay., 1969), I, 87.

17 Nisa, 4/89, 115, 119, 120; Maide, 5/51, 80, 81.

18 Nisa, 4/59.

Eş'arî'nin Hıristiyan birisini kâtip olarak görevlendirmesini kınamış ve ona şiddetle karşı çıkmıştı.¹⁹

Sonuç olarak, İslam devletinin başkanlığına gelebilecek olan kişi, İslam'ı, İslam'ın hükümlerini, bu hükümlerin doğruluğunu, bunların her bakımdan en üstün, en mükemmel olduğunu kabul etmelidir. Ayrıca bütün insanların dünya ve ahiret mutluluğunun sağlanabilmesinin yine bu hükümlerin tam olarak uygulanmasına bağlı olduğuna iman etmesi gerekir. Kişi, tüm bu çerçevedeki düşüncesini pratik olarak da kabul ettiğini uygulamaları ile ortaya koyabilmelidir.

1.3. Erkek Olmak

Devlet başkanlığı görevi oldukça ağır olduğu için fizikî ve psikolojik olarak güçlü olmayı gerektirir. Kadınların fizikî ve psikolojik yapıları itibarı ile bu yükü kaldırmalarının zor olduğu, yaratılışlarının böyle bir görevi yapmaya elverişli olmadığı düşünülür. Diğer taraftan ise sürekli diğer devletler ve kendi ülkesindeki devlet adamları ile oturup kalkmayı gerektiren bir görevdir. Kadının yabancı erkeklerle münasebetlerine ise ancak zaruretin gerektirdiği ölçüler içerisinde müsaade edilmiştir.²⁰

İmam-ı Eş'arî, *el-İbane* adlı eserinde Allah'ın emir ve yasaklarının bütün insanlara ulaştırılmasında büyük bir sorumluluk gerektiren peygamberlerin kadınlardan olabileceğini ifade etmesine²¹ rağmen eserlerinde kadınların imameti hakkında herhangi bir bilgi ve kanaate ulaşılamamıştır.

Eş'arî âlimlerinden Cüveynî, kadınların erkeklerin kendileri üzerinde kaim olmaları sebebiyle kendi evlerinde yaşayıp toplumdan uzak kaldıkları ve yapmak zorunda oldukları işlerinden direkt olarak siyasî ve idarî işlerle ilgilenme imkânı bulamadıklarını, dolayısıyla kadınların, siyasî tartışmalarda erkeklerle karşı karşıya gelip çalışamayacaklarını ifade etmiştir.²²

İbn Hazm, kadının devlet başkanı olamayacağı konusunda bütün Ehl-i Kible'nin ittifak ettiğini ifade eder.²³

19 Geçit, "Cüveynî'nin İmamet Anlayışında Başkanlık Krizinin Çözümü," 399; Eryarsoy, *İslam Devlet Yapısı*, 170.

20 Eryarsoy, *İslam Devlet Yapısı*, 170.

21 el-Eş'arî, *el-İbane*, 154.

22 el-Cüveynî, *Giyasu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*, 102.

23 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *el-Fasl fi Mileli ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, (Beyrut: Daru'l-Kü-

El-Maverdî ise, fukahanın, “erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur”²⁴ ayetinin delaleti ile halifenin erkek olması gerektiğini söylediklerini ifade etmiştir.²⁵

Yine Ehl-i Sünnet âlimleri, kadının halife olamayacağına delil olarak ortaya koydukları, Peygamberimiz (s.a.v.)'in İran'ın başına kadın bir hükümdar geldiği haberini duyunca söylediği, “İşlerini kadınlara havale eden bir kavim asla felah bulmaz”²⁶ hadisidir. Konuyu ispat şeklinde ifade edilen hadislerin başında ise kadınların akıl ve din yönünden noksan olduklarını beyan eden Müslim Hadisi²⁷ gelmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri bu gibi nassları delil göstererek halifenin erkek olması şartını aramışlardır.

Sonuç olarak, İslam hukukçuları ve kelamcılar, halifenin erkek olmasını şart koşmuşlardır. Konuyu ayet ve hadisler delil getirerek, özellikle orduya komutanlık etme, bizzat savaşa katılmak gibi zor işler ve namaz kıldırmak gibi dini görevleri dikkate alarak hilafette erkeklik şartının gereğini belirtmişlerdir.²⁸ Ancak İslam'ın kadın ile ilgili bu ve buna benzer diğer hükümleri, erkeğe ayrıcalık tanıdığı anlamına gelmemektedir. Aksine İslam, hiç kimseye gücünün yetmeyeceği bir yükü yüklemeyi, fitratında olmayan hiçbir şeyden dolayı onu sorumlu tutmaz.

1.4. Akıl-Baliğ Olmak

İmam-ı Eş'arî'nin günümüze ulaşan eserlerinde, imametın şartlarından olan akıl sahibi ve buluğ çağında olması ile ilgili bilgi ve kanaate rastlanmamıştır. Ancak,

tub el-İlmiyye, 1995), IV, 110.

24 Nisa, 4/34.

25 el-Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 138.

26 Ebû Abdurrahman, Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani en-Nesai, *es-Sünenü's-Suğra li'n-Nesai*, thk. Nureddin Nasruddin el-Albani, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1986), VIII, 227, (h. no: 5388), Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Buharî, *Sahihu'l-Buharî*, thk. Muhammed Zehir Nasire'n-Nasır (Şam: Daru Tavku'n-Neca, 2001). VI, 8, (h. no: 4425); Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhak et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbuati Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975), IV, 97, (h. no: 2262).

27 Müslim b. el-Haccac Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *el-Müsenedü's-Sahihü'l-Muhtesar*, (Beirut: Mektebetü Lübnan, tsz.), I, 86, (h. no: 79); et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*. V, 10, (h. no: 2613); Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Müsnedü'l-Ahmed b. Hanbel, thk. Adil Mürşid, (Beirut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2001), V, 27, (h. no: 5343); el-Buharî, *Sahihu'l-Buharî*, I, 68, (h. no: 304).

28 el-Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 138; el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 71; el-Cüveynî, *Giyasu'l-Umem fi İltiyâsî'z-Zulem*, 94; Seyfüddin Ali b. Muhammed b. Salim es-Sa'lebi Amîdî, *el-İmâmetu min Ebkarî'l-Efkar fi Usûlu'd-Din*, thk: Ahmed Ferid el-Mezidi (Beirut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2003), 178; el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, II, 466; Ebû Hamid Muhammed el-Gazzalî, *el-İktisad (İ'tikad'da Orta Yol)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 180.

Eş'arî âlimlerine göre halifenin, akıl sahibi ve buluğ çağında olması imametın şartlarındandır. Âlimlerin bir kısmı bunları ayrı ayrı maddeler halinde ele almışlar, bir kısmı da erkek ve Müslüman olmayı ekleyerek tek sıfat halinde, *velayet-i mutlaka-i kâmile* ehlinden olmayı halife için şart koşmuşlardır.²⁹ Ömer Nesefî, halifenin velayet-i mutlaka-i kâmile ehlinden olması şartını ararken, kitabının şarihi Taftazanî bunu Müslüman, erkek, akıl ve baliğ olması olarak açıklamaktadır.³⁰

İmamet, başkasına velayet etmektir. Deli, küçük ve bunaklar ise, kendi velayetlerine bile sahip değillerdir. Kendi velayetlerine sahip olamayanların başkalarına velayetleri ise mümkün değildir. Devlet başkanlığında en üst düzeyde sorumluluk vardır. Deliler, küçükler ve bunaklar ise İslam hukukunca sorumluluktan muaf tutulmuşlardır.³¹

Konu hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Ergenlik çağına girinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan, akli başına gelinceye kadar deliden."³²

Akıl ve buluğ şartı, bir halifede bulunması gereken zorunlu özelliklerdendir. Halifeler devlet üzerinde aldıkları kararlarla tasarrufta bulunurlar. Tasarrufun isabetli olabilmesi için öncelikli olarak bu özelliklerin bulunması gerekir. Zaten, akıl ve baliğ olmayan çocuklar dinen sorumlu bile değildir. Halifeler kendi sorumluluklarının yanında devlet yönetimine ait birçok sorumluluğu da üstlenmektedirler. Bu nedenle halife halkından sorumlu olduğu gibi velisi olmayanların da velisi konumundadır.³³

1.5. Hür Olmak

Kendi iradesi eksik olan bir kişinin, bir başkasının iradesine etkili olamayacağı açıktır. Kölelik, şahitliğe engel teşkil eden bir durumdur. Bu durum hâkim olmaya,

29 Muhammed Ziyauddin er-Rayyis, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmed Sarıkaya (İstanbul: Nehir Yay., 1990), 294.

30 et-Taftazanî *Şerhu'l-Akaid*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Rihle Kitap, 1991), 185

31 Eryarsoy, *İslam Devlet Yapısı*, 171.

32 Ebû Abdullah b. Yezid İbn Mace, *Sünenü İbni Maceh*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Mısır: Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, tsz.), Talak, 15; Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhak, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbuati Mustafa el-Babi el-Halebi 1975), Mişkât, 3287, 3288.

33 el-Maverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 138; el-Ferrâ, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 71; el-Cüveynî, *Giyasu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*, 94; el-Gazzalî, *el-İktisad (İ'tikad'da Orta Yol)*, 180; el-Cürcanî *et-Ta'rifat*, II, 466; et-Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid*, V, 244.

hükümlerin uygulanmasına ve yerine getirilmesine öncelikli olarak etki eder. Bu nedenle hürriyetten mahrum olan köleler hâkim ve devlet başkanı olamazlar.³⁴

Hürriyeti kısıtlı olanların ve kölelerin kendilerini idare etmekten aciz oldukları ve vakitlerini efendilerine hizmetle geçirmekle sorumlu bulunduğundan yola çıkarak halifenin hür olması zorunludur.³⁵

İmam-ı Eş'arî'nin günümüze kadar ulaşan eserlerinde, devlet başkanının hür olması ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, Amidî, İcî ve Taftazanî gibi Eş'arî kelimacılar, halifenin hür olmasının gerekliliğini savunmuşlar, kölelerin insanlar yanında değerlerinin düşük olmasına dikkat çekmişlerdir.³⁶ Gazzalî ise, hürriyet şartını incelerken, yukarıdaki sebeplere ek olarak hilafette Kureyşîliğin şart olmasını, Kureyş'ten hiçbir zaman köle olmamasına bağlayarak ifade etmektedir.³⁷

Devlet başkanlığı için, hürriyetin şartının olmasının sebebi, bu şartın en üst bir nitelik olmasıdır. Bu nedenle velayet sahibinin, üzerlerinde velayet yetkisine sahip olduğu kişilerden daha aşağı bir nitelikte olması, kabul edilebilecek bir durum değildir.

Günümüz şartlarına göre değerlendirildiğinde çok tepki çekecek olan bu ifadeler, o günün toplumunun kadına ve köleye verdiği rol ve değer, yaşanan dönemin sosyal-siyasal hakları göz önünde bulundurularak dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde bu düşünceleri, "gerici" ve "onur kırıcı" olarak yorumlamak mümkün olabilir. Günümüz devletler hukukunda ve toplumsal hayatta kölelik kurumu zaten yer almayan bir kurumdur. Toplumun verdiği roller ve sosyal hakların genişlemesi ile söz sahibi âlimlerin bu konudaki görüşlerinin değişmesi de kaçınılmazdır.

1.6. Yeterli Olmak (Kifayet)

Devlet idaresinde *kifayet*, devlet başkanının, görevinin gereği olan işleri yaparken en güzel şekilde yapabilecek güç ve yetenekte olması anlamına gelir. Bunun için İslam'ın hükümlerini uygulayabilecek, had cezalarını yerine getirebilecek, hak sahiplerine haklarını verebilecek, halkın sevk ve idaresini anlamaya yarayan fikir ve bilgiye sahip olacak, insanlara her bakımdan liderlik yapabile-

34 el-Maverdî, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, 138.

35 Hasan Gümüšoğlu, *İslam'da İmâmet ve Hilâfet*, (İstanbul: Kayıhan Yay., 2011), 187.

36 el-Amidî, *el-İmâmetu min Ebkarî'l-Efkar fi Usûlu'd-Dîn*, 178; el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, II, 466; et-Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid*, V, 244.

37 el-Gazzalî, *Fedaihu'l-Batiniyye*, thk. Abdurrahman Bedevî (Beyrut: Müessesetü'l Kütübî's-Sekafiyeye, tsz.), s. 180; Gümüšoğlu, *İslam'da İmâmet ve Hilâfet*, 187.

cek, ağır siyasî ve idarî sorumlulukların üstesinden gelebilecek bir yeterliliğe sahip olması gerekir.³⁸

İmam-ı Eş'arî'nin günümüze kadar ulaşan eserlerinde imametın şartlarından imamın yeterliliği ile ilgili herhangi bir bilgi ve kanaate rastlanamasa da, *el-İbane* adlı eserinde, devlet başkanının yeterliliği şartını, imamın efdaliyeti ve Kureyşli olma şartı içerisinde değerlendirdiği kanaatini taşımaktayız.

Şehristanî, yargıları uygulayacak, cezaları yerine getirecek, yönetimi altındaki insanları iç ve dış tehditte koruyabilecek, ganimet ve sadakaları bölüştürebilecek, ezilenin hakkını alıp, ezene de gerekeni yapacak, her bölgenin vali ve yargıçlarını ve her basamaktaki diğer görevlileri atayacak, her yöne eğitici ve davetçi gönderecek yeterlilikte bir devlet başkanının gerektiğini ifade etmiştir.³⁹

el-İcî, *Mevakıf* isimli eserinde, Yüce Allah'ın koyduğu muamelat, munakahat, cihad, hadd, kısas, cuma ve bayramlarda şeriatın şiarını izhar gibi şeylerdeki amaç, kullara dünya ve ahirette güven ve mutluluk sağlamaktan başka bir şey olmadığını, doğacak bütün sorunlarda halkın başvurabileceği ehliyetli bir devlet başkanının bulunmasının Müslümanların en büyük yararlarından ve dinin başta gelen amaçlarından olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰

İmam Maturudî, imametın Şer'an Kureyş'e tahsis edilmesinin hikmeti ile ilgili olarak orijinal açıklamalarda bulunmuş, Kureyş'in güç ve kuvvet sahibi, harp ilmini ve siyaseti çok iyi bilen bir kavim olmasından dolayı imamete ehil olduğunu ifade etmiştir.⁴¹

İbn Haldun'a göre ise, halife olacak kişi, kanunları uygulama hususunda cesur, savaşla ilgili zorlukları göğüslemede basiretli, halkı kendisine sevk etmeye muktedir, kurnazlık konusunda marifet sahibi ve siyasetle ilgili sıkıntılı işleri göze alma konusunda ise kuvvetli olması gerekir. Ayrıca, kendisine verilen dini koruma, düşmana karşı cihad ilan etmede, devlet ile ilgili ahkâmı ve kanunları uygulama ve devletin ve milletin maslahatları konusunda tedbirli olmak gibi hususları sağlıklı olarak gerçekleştirebilmesi için, devlet başkanının bu şartta sahip olması zorunludur.⁴²

38 el-Ferra, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 20; el-Maverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 6.

39 eş-Şehristanî, *Nihayetü'l-İkdam*, thk. Ahmed Ferid el-Mezidî (Beyrut: Müessesetü'l Kütübî's-Sekafiyye, 1994), 478.

40 Adudiddin el-İcî, *el-Mevakıf*, thk. M. Bedrettin el-Halebi (Mısır: Matbaatu's-Saade, 1907), 346.

41 Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed en-Neseî, *Bahru'l-Kelam fi Akaid Ehli'l-Islam*, thk. Veliyüddin Muhammed Salih Ferfur (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye 2000), II, 832.

42 Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Derghay Yay., 2001), 428.

Son dönem âlimlerinden Mevdudî, iş başına getirilecek ve idarecilik sorumluluğu yüklenecekler devlet başkanlarının, ahmak, cahil ve bilgisiz kimseler olmaması gerektiğini ifade ederek, halkı sevk ve idare edecek olanların her bakımdan bilgili, anlayışlı, kavrayışlı ve hilafet (memleket idaresi) işlemini düzenle yürütebilecek yeteneğe sahip olan, yeterli derecede dirayetli, ruhen, fikren ve cismen ehliyetli kimseler olması gerektiğini ifade etmiştir.⁴³

Sonuç olarak, devlet başkanlarının, Müslümanların dünya ve ahirete yönelik maslahatlarını gözetmek ve en güzel şekilde onları sevk ve idare etmek için yeterli bilgiye sahip olmalarının yanında, yönetme sanatı olan siyaset alanında yetenekli, devlet başkanının sahip olması gereken maddi ve manevi bütün yönleri ile yeterli olması gerekmektedir.

1.7. Âlim Olmak

İslam hukukçuları, devlet başkanı için ilim şartını öne sürerken, onun müctehid olması gerektiğini anlatmak isterler.⁴⁴ Bazıları ise, Müslümanlar arasında en bilgili olmasını yeterli görürler.⁴⁵ İlim şartının öne sürülmesinin nedeni açıktır. Devlet başkanı Allah'ın hükümlerini uygulayacaktır. Bu hükümleri bilmeyen bir kişinin halkın faydalarını gözetecek bir makama getirilmesi mümkün değildir.

Devlet başkanının yerine getireceği görevleri en ince ayrıntıları ile bilmesi ve buna gücünün yetmesi gerekir. Yani devlet başkanının, ilim sahibi, yapmakla sorumlu olduğu görevleri, ifaya ehil olması şarttır. İmam-ı Eş'arî'nin eserlerinde devlet başkanının şartlarından ilim sahibi olması ile ilgili herhangi bir bilgi ve kanaate ulaşılamamıştır. Ancak ilk dönem Eş'arî âlimleri, halifenin müctehid derecesinde ilim sahibi olmasını şart koşmuşlardır. Bakıllanî, halifede, kadıda bulunması gereken ilim kadar, ilim ararken,⁴⁶ el-Bağdadî, Cüveynî ve Taftazanî gibi kelimciler, halifenin ictihad derecesinde ilminin olmasının gereğini ısrarla ifade etmişlerdir.⁴⁷

Cüveynî, müctehid seviyesinde ilmi açıklarken, bunun müftülerde olan özellikler olduğunu söylemiş ve dinin en önemli işlerinin imamete bağlı olduğunu, halife-

43 el-Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, 40.

44 el-Maverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 6; el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 605; İbn Haldun *Mukaddime*, 428.

45 el-Ferra, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 20.

46 Ebü Bekir Muhammed b. Et-Tayyib Bakıllanî, *Temhidu'l-Evail ve Telhisu'd-Delail fi'r-Reddi Ala'l-Mülhideti ve'l-Muattilati ve'r-Rafidati ve'l-Hevarici ve'l-Mu'tezile*, thk. A. Ahmed Haydar (Lübnan: Daru'l-Kutu el-İlmiyye, 1987), 471.

47 el-Bağdadî, *Kitabu Usul'd-Din*, (Beyrut: Daru'l Meşrik, 1986), 277; el-Cüveynî, *el-Ğiyasî*, 94; et-Taftazanî, *Şerhu'l-Makasid*, 244.

nin ilim konusunda hiçbir kimseye muhtaç olmaması gerektiğini, şayet bir meselede âlimlere müracaat ederse halifenin görüşünün ve rütbesinin müstakil karar verme özelliğini kaybedeceğini söyleyerek, devlet başkanının en üst seviyede ilim sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁸

Amidî, hilafetin en önemli amacının insanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların kaldırılması olduğunu, bunun ise başkalarına müracaat ile mümkün olmayıp halifenin tek başına dini delillerden hüküm çıkaracak şekilde, şerî hükümlerde müctehid olması gerektiğini söylemiştir.⁴⁹

Nesefî'nin muasırı olan Gazzalî de imamette ictihad ehlinde olmayı zorunlu görmeyip bunun önceki âlimler tarafından delilsiz olarak ortaya atıldığını ifade etmiştir.⁵⁰ Gazzalî, yaşadığı dönemin şartlarını dikkate alarak, Abbasî halifelerinin durumlarını göz önünde bulundurarak halifede aranacak gerekli şartlarda ve özellikle halifelerin ilmi yeterlilik derecelerinde realiteyi göz ardı etmemiştir.

Yukarıda açıklanan nedenler ile devlet başkanlarının müctehid derecesinde ilim sahibi olması çok nadir olduğu gibi ilmin sadece şer'î delillere has kılınması da devlet başkanlığının amacı açısından yeterli olmayacak kadar açıktır. Özellikle günümüzde ilimlerin çok çeşitli dallara ayrılarak her bir alanda söz sahibi olmak için uzun araştırmalar ve zaman gerektirdiği göz ardı edilemez. Düşüncemize göre devlet başkanının, icmali olarak, şer'î ilimleri bilmesi ile ifa edeceği görevleri yönüyle ekonomik, askerî ve siyasi ilimler gibi çeşitli pozitif ilimlerde de icmali bilgiye sahip olması, kısaca bütün yönleri ile yerine getirmek ile sorumlu olduğu görevlere ehil olması gereklidir.

1.8. Adil Olmak

Adaletli olma özelliği, Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğuna göre devlet başkanı olabilmek için şarttır.⁵¹ Çünkü devlet başkanlarının görevlerinden biri de zalimden mazlumun hakkını alıp, hak sahibine teslim ederek adaleti sağlamaktır.

Eş'arî'ye göre, imamet uygun birine akdedilince ona uymak vacip olur. Şayet müctehid ama fasık biri veya vera sahibi bir âlim, imam olmaya elverişli olmayan birine imamet akdinde bulunursa bu imamet akdi geçersiz olur.⁵²

48 el-Cüveynî, *Giyasu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*, 94-95.

49 el-Amidî, *el-İmametü min Ebkarî'l-Efkar fi Usûlu'd-Din*, 176.

50 el-Gazzalî, *Fedaihu'l-Batiniyye*, 191.

51 el-Maverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 31; el-Ferra *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 24; el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, II, 466; er-Rayyis, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, 233.

52 el-Bağdadî, *Usulu'd-Din*, 281.

Ehl-i Sünnet âlimlerinin adalet şartını teoride şart koşmalarına rağmen, pratik uygulamalarında aksaklıklar olduğu görülmektedir. Bir devlet başkanının görevini adaletle yapıp yapmadığı konusunun tartışılması, adalet kavramının kesin olarak bir ölçüsünün bulunmaması sebebiyle artmıştır. Özellikle ilk dört halifeden sonra, adaleti tam olarak gerçekleştirmenin zorlukları ortaya çıkmıştır. Bu sebeple bazı Ehl-i Sünnet âlimleri, özellikle Hanefi hukukçulardan bazıları,⁵³ istikrarın devamını göze alarak, kusuru olan kişinin halife olabileceğine hükmetmişlerdir. Bir devlet başkanının sadece adaletten bazı noktalarda ayrılmasından dolayı isyan etmek daha büyük bir karışıklığa ve fitneye sebep olacağından, hilafetine son verilemeyeceğine hükmetmişlerdir. Çünkü adaletten ayrılan halifelerin hilafetlerinin geçerli olmaması durumunda Cuma ve Bayram namazları, yetimlerin evliliği, kadı ve hâkimlerin tayinleri ve hükümlerinin geçersiz olma durumu ortaya çıkacaktır.⁵⁴

İslam hukukçularının “adalet” kavramından ne anladıklarına kısaca değinmek gerekmektedir. Onlara göre adalet, farzları ve nafileleri gereği gibi yerine getirmek, fazileti ortadan kaldıran her şeyden uzak kalmak demektir. Bu konuda İbn Haldun, “Halifenin mahzurlu olan şeyleri ve benzeri hususları organları ile işleme ve fasık olması halinde kendisinde mevcut adaletin yok olacağı konusunda ihtilaf edilmemiştir.”⁵⁵ diyerek bu konuya açıklık getirmektedir.

Ehl-i Sünnetin ve dolayısıyla en büyük itikadî düşüncesini oluşturan Eş'arîlerin düşünce yapısı yorumlayıcı ve pratiktir. Pratik olanı tercih eder, ideal ve ütöpik fikirleri ise ötelere ve toplumun maslahatı için en uygun olan çözümü talep eder. Bundan dolayı Eş'arî siyaset geleneğinde itaat, uyum gibi davranış biçimleri ortaya çıkmıştır.⁵⁶

Sonuç olarak, Eş'arî âlimleri, siyasal olaylarda daima kamu yararını düşünerek, toplumun bir kriz ve karışıklık ortamına sürüklenmesine sebep olacak söz ve eylemlerden kaçınmışlardır. Her ne kadar sultanlara, yöneticilere karşı duruştan uzak dursalar da, onlara zaman zaman tavsiyelerde bulunmuşlardır. Çünkü on-

53 el-Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat* isimli eserinde, Ebû Hanife'nin *el-Fıkhu'l-Ekber*'de kendisinin kesinlikle zalim bir kişinin ne kadı ne de halife olamayacağını, hükümlerinin batıl olduğunu, imametinin caiz olmadığını, kendisine itaat etmenin de zaruri olmadığını belirttiğini ifade etmiştir. Buna delil olarak da Ebû Hanife'nin zamanındaki adil olmayan devlet başkanlarına karşı yapılan silahlı mücadeleleri desteklemesini göstermektedir. El-Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, 353.

54 Gümüšoğlu, *İslam'da İmâmet ve Hilâfet*, 190.

55 İbn Haldun, *Mukaddime*, 428.

56 Kanık, “Eş'arî Gelenekte Devlet Başkanlığı,” 446.

lara göre devlet, dinin korunması için zorunludur. Bu nedenle adaletsiz hükümdarların uyarılmasını gerekli görmüşler ancak onlara karşı silahlı ayaklanmayla onların görevlerinden uzaklaştırılmalarını tasvip etmemişlerdir.

1.9. Efdal Olmak

Halifenin fazilet sahibi olması en önemli özelliklerden biridir. Çünkü halife, amel ve itikadında birtakım ithamlara maruz kalırsa ona karşı güven sarsılır, insanlar üzerindeki etki düzeyi olan yönetim gücü kaybolur. Bu takdirde de hükümlerini her yerde geçerli kılmakta, yani hilafetin görevlerini ifa etmekte güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadır.

Devlet başkanı için son derece gerekli olan fazilet derecesini tespit etmek son derece zordur. Çünkü bir kişinin ne derecede fazilet sahibi olduğunu Allah (c.c.) bilir. Bu nedenle, fazilet sahibi olma geçmişte çok tartışılmış, daha faziletlisi varken az faziletli olanın imameti âlimler arasında kabul edilen bir konu olmuştur.

Eş'arî, efdal varken mefdulun imametini geçerli görmediğinden, şayet bir grup mefdula imameti akdederse bu akid verilen kişi ancak bir hükümdar olup, imamlardan sayılmayacağını söyler. Eş'arî'nin bu görüşü imamet sıralamasına da yansır. Ona göre fazilet sırası hilafet sırasındır. Çünkü efdal varken mefdul imam olarak seçilemez. Bu nedenle ümmetin en faziletlisi olan Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman ve sonra da Hz. Ali'dir.⁵⁷ Yani İmam-ı Eş'arî, Hz. Ebû Bekir'in ilimde, fazilet ve takva sahibi oluşunda ve ümmeti güzel idare etme hususundaki takip ettiği siyasetinde ve diğer birtakım noktalarda ümmetin en faziletlisi olduğunu ve onun bu faziletinin de sahabe tarafından halife olarak kabul edilmesinden dolayı olduğunu beyan etmektedir.⁵⁸

Bağdadî, Eş'arî'nin, imamın, imametın şartlarını taşıyan insanların en faziletlisi olmasının şart olduğunu söylediğini, daha faziletlisi varken, faziletli olanın imametinin caiz olmadığını, eğer imamet seçimi gerçekleşmiş ise ona imam değil, melik dediğini aktarmaktadır.⁵⁹

Eş'arî, fazilet sıralamasının zannî değil kat'î olduğunu söyler. Ancak Bakıllanî ve Cüveynî zanni olduğu görüşüne meyletmışlerdir.⁶⁰

57 Ebû Bekir Muhammed b. El-Hasan b.el-Fürek, *Mücerredü Makalati's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret, (Beyrut: Mektebetü Sekafeti Diniyye 1987), 185-186.

58 el-Eş'arî, *el-İbane*, 153-154.

59 el-Bağdadî, *Usulu'd-Din*, 393.

60 Mehmet Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arilik*, (İstanbul: Düşün Yay., 2013), 302.

İmam Gazzalî, halifede bulunması gereken sıfatlardan verâ ve takvâyı sayıp bunun çok önemli olduğuna işaret etmektedir. Gazzalî, takva sahibi olmanın birtakım ilmî ve idarî sıfatlardan daha önemli olduğunu, zira ilmi ve idarî eksikliklerin âlimlerin görüşüne ve istişareye başvurarak halledilmesinin mümkün kılındığını, verâ sahibi olmak için ise kişinin bu özelliği kendi zatında taşıması gerektiğini belirtmektedir.⁶¹ Neseî de Eş'arî'nin, imamın insanların en faziletli olması gerektiği görüşünde olduğunu ifade etmektedir.⁶²

Eş'arî ve ilk dönem Eş'arî âlimleri konuyu bu şekilde değerlendirirken, Maturudîler, daha faziletli varken faziletli olanın imametinin caiz olduğu konusunda görüş birliği içerisindeydiler.⁶³ Bakıllanî sonrası Eş'arî âlimleri, daha faziletlinin imameti konusunda ısrar etmemişlerdir. Örneğin, el-Bağdadî, önce Eş'arî'nin görüşüne yer verdikten sonra, efdal varken mefdulun imametinin geçerli olduğu sonucuna varmıştır.⁶⁴

Eş'arî âlimlerinin efdal olanın imameti ile ilgili şartının kolaylaştırılmasında Cüveynî de büyük bir rol ifa etmiştir. Cüveynî, imamette şart olarak öne sürülen faziletten kastedilen anlamın nasıl anlaşılması gerektiğine dikkati çeker. Buradaki faziletten kastedilen mananın ilim ve amelde Allah (c.c.)'a yakınlık olmadığını, faziletten imametnin şartlarını en iyi şekilde kendisinde toplayan, imamete en uygun olanın anlaşılması gerektiğini söylemiştir.⁶⁵ Cüveynî imamette aranan özellikleri bu şekilde ifade ettikten sonra kendisinden sonra gelen Amidî ve Taftazanî gibi âlimlere önderlik etmiş, Maturudîler gibi, efdal varken, mefdulun imametinin sahit olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁶

Ehl-i Sünnet, Şia'nın iddia ettiği gibi imamda ismet sıfatının yerine gerekli olan şartları ifade etmişlerdir. Cüveynî'nin belirttiği üzere bu şartların en mükemmel olarak bulunduğu kişinin en faziletli imam olduğu görüşünü savunmuşlardır. Fakat daha faziletli varken faziletliye imameti vermekle bu konuda daha ehil olanın ikinci plana itilmesinin önüne de geçmişlerdir. Çünkü bir görevi ehline vermek bütün görevlerde olduğu gibi başkanlık konusunda daha önemlidir. Her şeyden önce emaneti ehline vermek Allah (c.c.)'ın emridir.⁶⁷

61 el-Gazzalî, *Fedaihu'l-Batıniyye*, 187.

62 en-Neseî, *Bahru'l-Kelam fi Akaid Ehli'l-İslam*, II, 834.

63 en-Neseî, *Bahru'l-Kelam fi Akaid Ehli'l-İslam*, II, 834.

64 el-Bağdadî, *Usulu'd-Din*, 294.

65 el-Cüveynî, *Kitabü'l-İrşad*, çev. A. Bülent Baloğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2012), 350.

66 el-Amidî, *el-İmametü min Ebkarî'l-Efkar fi Usûlu'd-Din*, 185-186; et-Taftazanî, *Şerhu'l Mekasid*, V, 247.

67 Nisa, 4/58.

Sonuç olarak, Eş'arî âlimlerinin, hulefa-i raşidin döneminde insanların en faziletliilerinin sırasıyla imam olduğu; ancak daha sonraki dönemlerde insanların en faziletliilerinin tespitinin bazı nedenlerle imkânsız olduğu düşüncesini ortaya koydukları görülmektedir. Müslümanların maslahatları gereği, en faziletli olduğu halde faziletli olanın hilafet makamına geçtiği zaman o kişinin imametinin geçerli olduğu düşünülmüştür. Ancak *ehlü'l ve'l-akd* sahibi seçici heyet, en ehliyetli kişiyi seçerken Müslümanların dünya ve ahiret faydalarına en uygun olanı seçmeleri gerektiğini düşünmüştür.

1.10. Sağlıklı Olmak

Devlet başkanının görevini gereğince yerine getirebilmesi için buna engel teşkil edecek eksikliğin bulunmaması, yani sağlıklı olması gerekmektedir. Devlet başkanının işitme, görme ve konuşma gibi konularda sağlık probleminin olmaması gerekir. Aksi takdirde görevini gereğince yerine getiremeyecek, devlet başkanlığına engel olacaktır.⁶⁸

İmam-ı Eş'arî, *Risaletü İla Ehli's-Seğr bi Babi'l-Ebvab* adlı eserinde, mükellefin şartlarını anlatırken, beden ve aklen sağlıklı olmayan kişilerin Allah (c.c.)'ın emir ve nehiyelerinden sorumlu olamayacağını ifade etmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla bu ifadede devlet başkanında en üst seviyede sorumluluk olduğundan, beden ve aklen sağlıklı olmayanların devlet başkanı olamayacağı anlaşılabilir.

Duyu organlarının ve diğer uzuvların delilik, körlük, sağırılık ve dilsizlik gibi kusurlardan ve iş göremez bir durumda bulunmasından salim olması, mevcut olmayan uzuvların iş göremez durumda olmaması gerekir. Eğer kusur ve organ eksikliği sadece görünüş yönüyle çirkinlik meydana getiriyorsa, örneğin söz konusu organlardan bir tanesinin olmaması gibi, bu durumda halife adayının bu eksiklikten salim olması kemalin şartıdır.⁷⁰ Yani görevini aksatmayacak kadar basit rahatsızlıklar devlet başkanlığını engellememelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'den ayrıldığı zaman yerine iki gözü de görmemesine rağmen İbn Ümmi Mektum'u iki kez vekil bırakmıştır.⁷¹ Dolayısıyla vücut sağlığından kasıt, kanaati-mizce, görevini aksatacak bir eksikliğin bulunmaması olarak anlaşılabilir.

68 el-Gazzalî, *Fedaihu'l-Batiniyye*, 113-114; İbn Haldun, *Mukaddime*, 428; el-Cüveynî, *Kitabü'l-İrşad*, 347; el-Maverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 32.

69 el-Eş'arî, *Risaletü İla Ehli's-Seğr bi Babi'l-Ebvab*, thk. Abdullah Şakir Muhammed Cüneydî (Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî Bi'l-Camiati'l-İslamî, 1992), 150.

70 İbn Haldun, *Mukaddime*, 428.

71 Ebû Davud Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir, *Müsnedü Ebi Davud*, thk. Muhammed Abdül-Muhsin et-Türkî, (Mısır: Mektebbetü'l-Asriyye, 1999), III, 131, (h. no: 2931).

Sonuç itibariyle devlet başkanı olacak kişinin gerek vücut gerekse siyasî nüfuzu yönüyle güçlü olması, devlet başkanlığının amacı ve bütün Müslümanların huzur ve güvenliği açısından son derece gereklidir.

1.11. Kureyşli Olmak

Hilafetin/imametinin şartları konusunda buraya kadar sıraladığımız sıfatlarda birtakım görüş farklılıkları olmasına rağmen genel olarak bu şartlar üzerinde fikir birliğine varılmıştır. Ancak imametinin Kureyşliliği konusunda değişik görüşler öne sürülmüştür.

İmam Eş'arî ve İlk Dönem Eş'arîler imamların Kureyş soyundan olmasını şart koşarlarken,⁷² Haricîler ve Mu'tezile'den bir kısım âlimler imamlarda bu şartı aramamışlardır.⁷³ Şia ise, imamda Kureyş kabilesinden olmayı yeterli görmeyip Benî Haşim soyundan olmasını şart olarak koşmuştur.⁷⁴ Ehl-i Sünnet, Şia'nın imametinin Benî Haşim soyundan gelmesi düşüncesini delilsiz bulup reddetmiştir.⁷⁵

İlk başlarda imamlarda Kureyşli olma şartı aranırken daha sonraları, Ehl-i Sünnet âlimleri meseleye değişik açılardan bakarak, tarihî, siyasî ve toplumsal birtakım durumları dikkate alarak, özellikle Abbasi devletinin zayıflamaya başladığı dönemlerde konu ile ilgili olarak farklı açıklamalar getirmeye başlamışlardır.⁷⁶

İmamların Kureyş'ten olmasını şart koşan Ehl-i Sünnet âlimlerinin ortaya koydukları delilleri Peygamber (s.a.v.)'den konu ile ilgili olarak rivayet edilen, "İmamlar Kureyş'tendir."⁷⁷, "Bu iş (devlet başkanlığı) Kureyş'indir. Onlar İslam'a bağlı kaldıkça bu konuda onlarla mücadele eden herkesi Allah, yüz üstü yıkar."⁷⁸, "Kureyş kı-

72 el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyîn ve İhtilafî'l-Musallin*, thk. Ahmed Cad (Kahire: Daru'l-Hadis, 2009), 331; Bakillanî, *a.g.e.*, s. 471-472; el-Bağdadî, *Usulu'd-Din*, 275; el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2008), 276; Cüveynî, *Kitabü'l-İrşad*, 347; el-Gazzalî, *İ'tikad'da Orta Yol*, 187.

73 el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyîn ve İhtilafî'l-Musallin*, 331; Amidi, *el-İmametü min Ebkarî'l-Efkar fi Usûlu'd-Din*, 179; Cürcanî, *et-Ta'rifat*, II, 466.

74 Ebû Muhammed Hasan b. Musa Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, thk. Helmut Ritter (İstanbul: 1931), 19.

75 el-Amidi, *el-İmametü min Ebkarî'l-Efkar fi Usûlu'd-Din*, 182; Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid*, 183.

76 Gümüüşoğlu, *İslam'da İmâmet ve Hilâfet*, 203.

77 Abdullah b. Ahmed İbn Hanbel, *es-Sünne*, thk. Ebû Hacer Muhammed Said b. Besyuni Zağlul (Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2003), XIX, 318, (h. no:12307); Ebû Davud, *Müsnedü Ebi Davud*, III, 595, (h. no: 2247); Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Ebû Kasım et-Tebaranî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, thk. Muhammed Şekur (Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 1985), I, 260, (h. no: 425).

78 Muhammed b. İsmail b. Ebû Abdullah el-Buharî, *Sahihu'l-Buharî*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir en-Nasir (Şam: Daru Tavku'n-Neca, 2001), IX, 62, (h. no: 7139).

yamete kadar iyilikte de, kötülükte de insanların yöneticisidir.”⁷⁹, “Devlet başkanlığı işi onlardan iki kişi bile kalmış olsa, Kureyş arasındadır.”⁸⁰ hadis-i şerifleridir.

Bu ve benzeri hadis-i şerifleri öne sürerek halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiğini, hatta bu konuda icma' bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.⁸¹ Ancak Ehl-i Sünnet âlimleri bu şartın ihtilafı bir şart olduğunu açıkça belirtmişlerdir.⁸²

Ayrıca, nesep itibarıyla Kureyş'ten olmanın şart kılınması, Sakife günündeki sahabenin icmasına dayanmaktadır. Ensar kendilerinden olan Sa'd b. Ubade'ye biat etmek istediği ve “Bir emir sizden, bir emir de bizden olsun” dedikleri vakit, Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, yukarıda açıklanan “İmamlar Kureyş'ten olur.”⁸³ hadis-i şerifini öne sürmüş, Ensar da bu konuda Sa'd'a biat etmek isteklerinden vazgeçmişlerdir.⁸⁴

Yukarıda belirtilen hadisçi ve kelamcılarının yanında İmam A'zam ve İmam Şafii gibi fıkıhçılar da imametini Kureyş'e ait olduğunu açıkça ifade etmişlerdir.⁸⁵

Devlet başkanının Kureyşliliği sorunu, İslam siyaset tartışmalarında üzerinde çokça durulan bir konudur. Bakıllanî Kureyşî şartını reddetmiş, meseleyi yetkinlik açısından değerlendirmiştir. Kureyş kabilesinin ehliyet ve liyakatini yitirmesinden hareketle bu şartın devlet başkanında aranmayacağını söyler. İbn Haldun ise, bunu güç merkezli olarak değerlendirir. Ona göre, zamanında Kureyş güçlü bir kabileydi. Bundan dolayı devlet başkanının güce ihtiyacı olduğunu ve o nedenle başkan seçilme şartları arasına konulduğunu, ancak bugün Kureyş'in kendi iktidar, hâkimiyet ve etki gücünü kaybetmiş, asabiyetleri dağılmış, hilafeti taşımada acze düşmüş, Arap olmayan unsurlar kendilerine bu konularda üstünlük sağlamış, çözüme ve karara bağlama yetkisi onlara geçmiş olmasından dolayı bu şartın artık geçerli olmadığını söyler.⁸⁶ Gazali ise, “Kureyşlilik” meselesini, nassdan hareketle

79 Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhak et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbuati Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975), IV, 503, (h. no: 2227).

80 el-Buharî, *Sahihu'l-Buharî*, IX, 62, (h. no:7140).

81 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. el-Hazm el-Endelüsî, *el-Muhallâ bi'l-Asar*, (Beyrut: Daru'l-Kütub el-İlmiyye, 1995), 8, 421.

82 el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 606; İbn Haldun, *Mukaddime*, 428.

83 Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, XIX, 318, (h. no:12307); Ebû Davud, *Müsnedü Ebi Davud* III, 595, (h. no: 2247).

84 İbn Haldun, *Mukaddime*, 429.

85 el-Bağdadî, *Usulu'd-Din*, 275, el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 32; el-Mevdudî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 359.

86 İbn Haldun, *Mukaddime*, 429.

halifenin seçilme özellikleri arasında ifade etmesine rağmen konuyu Kureyş kabilesinden kölenin çıkmayışı ile ilişkilendirerek bir değerlendirme yapmaktadır.⁸⁷

Kureyş soyundan olma hususunun hilafete şart olması, sadece onların mevcut olan asabiyet ve galebe çalma kabiliyeti sayesinde çekişmeleri kaldırmak içindir. Çünkü Allah (c.c.), ne bir asra ne de bir millete imtiyaz tanımaz. Bu sebepten dolayı Kureyş'ten olma şartının kifayet şartına dâhil olduğu anlaşılabilir. Aslında Müslümanları idare etme işini üstlenen kişinin, bu hususa kuvvetli olacak bir asabiyyete sahip olan kavimden olması şart koşulmuştur. Çünkü başkalarını kendisine tabi kılabilmesi, iyi bir himaye ile birliği sağlayabilmesi için böyle olması gerekmektedir. Çağımızda her bölge, orada galip bir asabiyyete sahip bulunanlara tahsis edilmiştir. Bir ülkenin devlet başkanı, Kureyş'ten olan kişi değil, o ülkede kuvvetli ve galip bir asabiyyeti bulunan şahıstır.⁸⁸

Günümüzde kendisine uyulan, kendisinden memnun olunan, kamu iradesi ve etkinliğinden destek alan, varlığı ile siyasal birliğin gerçekleştiği bir devlet başkanı için Müslümanların çoğunluğunun seçimi ve onayı gerekir. Ümmet siyasal görüşünü, ekonomik ve toplumsal siyasetini benimsediği birini seçerek gerçekleştirir. Bu kamunun genel onayı, desteği ve tüm toplumun özgür iradesi ile seçilmiş olan kişidir. Bu kişi, gücünü toplum iradesinden alarak içinde bulunduğu topluma önderlik yapmak ve birliği korumak yönünden diğerlerinden daha güçlü olur. Bundan da anlaşılıyor ki, bir düşünceyi paylaşmak ve siyasal toplumsal veya başka bir ilkeyi gerçekleştirmek için ortaya çıkarılan ortak değerler, çağımızda "tutkunluk/asabiyet" veya İbn Haldun'un ortaya koyduğu soy yapısını koruma eğiliminin yerine geçmiştir. Bugün artık siyasal birliğin özü soy bağı değildir. Bunun yerine bireylerin genel dirlik ve düzeni gerçekleştireceğini umdukları genel ilkeler geçmiştir. Bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için çaba gösterme amacını taşıyan siyasal çıkar ve bağlantılar, soy tutkunluğunun yerini almıştır.

2. Halifeye İtaat Meselesi

Devlet başkanının adaleti yerine getirme, Müslümanların maslahat ve saadetini temin etme, Şer'î ahkâmı uygulama görevi olduğundan, bunların hakkı ile ifa edebilmesi için, Müslümanların kendisine itaat etmesi ve yardımcı olması gereklidir. Nitekim Kur'an'da Allah ve Resulüne itaatten sonara ulû'l-emr'e itaat em-

87 Kanık, "Eş'arî Gelenekte Devlet Başkanlığı," 444.

88 İbn Haldun, *Mukaddime*, 429.

redilmiştir.⁸⁹ Ayrıca Peygamber Efendimiz (s.a.v.) hadis-i şeriflerinde: “Bana itaat eden, Allah’a itaat etmiş, bana isyan eden Allah’a isyan etmiş olur. Kim yöneticisine (emirine) itaat ederse, bana itaat etmiş, kim de isyan ederse bana isyan etmiş olur.”⁹⁰, “Masiyet ile emrolunmadıkça, dinleyip itaat etmek gerekir. Ancak ma’siyet ile emrolunduğunda, hem dinlemek hem de itaat etmek gerekmez.”⁹¹ buyurarak, Müslümanların halifelerine itaatten ayrılmamalarını istemiştir. Ancak halifeye olan bu itaat, halifenin iyiliği emretmesi durumunda olup, Allah’a isyan edilecek yerde kula itaatin olmayacağı da hadislerde ifade edilmiştir.⁹²

Bu naslardan anlaşıldığı gibi, Müslümanların, dinin esaslarına aykırı olmamak kaydıyla, halifeye itaat etmeleri dini bir görevdir. İmam-ı Eş’arî, *el-İbane* adlı eserinde Hz. Ebû Bekir’in imametinin delili için öne sürdüğü naslar aynı zamanda Hz. Ebû Bekir ve diğer imamlara itaatin gerekliliğini de ifade etmektedir.⁹³ Maverdî ve Ferrâ, bu konuda şöyle demişlerdir: “Halife, ümmetin haklarını yerine getirdiği takdirde Allah’a olan görevini yerine getirmiş olup, Müslümanların üzerinde iki hakkı vardır. Kendisine itaat ve yardım edilmesi.”⁹⁴ Bu nedenle, Müslümanlar, halifeye itaat ve ona yardım edilmesi hususunda mükellef olup, bundan kaçınır veya isyan ederek halifeye başkaldıracak olurlar ise asi durumuna düşerler.⁹⁵

İslam toplumunda ortaya çıkan iç ve dış karışıklar ve savaşların neticesinde, istikrarı korumak ve kaosu önlemek için yöneticiye mutlak boyun eğmenin yerleşmesinin yanında, Eş’arî geleneğinde yer alan, mutlak ilahî kudret doktrinin, halk arasında, mutlak itaat anlayışının yayılmasında az da olsa katkı sağladığı söylenebilir. Mutlak teslimiyete dayanan bu öğreti, uzun zaman sonra, halkın sadece siyasi otoriteye değil, tümünden siyasi yaşama karşı da ilgisiz kalmasına neden olmuştur. Örneğin, “zalim bir kralla geçen atmış yıl, sultansız geçen bir geceden daha hayırdır” şeklinde ifade edilen düşüncelerin de böyle bir ortamın ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca ulû’l-emre mutlak itaatin altında iktidarların kendilerine meşruiyet zemini aramalarının yattığı da söylenebilir.

89 Nisa, 4/58.

90 el-Buharî, *Sahihu’l-Buharî*, IV, 50, (h. no: 2957).

91 el-Buharî, *Sahihu’l-Buharî*, IX, 63, (h. no: 7144).

92 el-Buharî, *Sahihu’l-Buharî*, IV, 50, (h. no: 2957); Hafız Ebû’l-Hüseyn b. Haccac Müslim, *Sahihu Muslim*, thk. Nazar Muhammed Farayabi, (Riyad: Daru Tayyibe, 2006), 1466, (h. no: 1835).

93 el-Eş’arî, *el-İbane*, 153-154.

94 el-Maverdî, *el-Ahkamü’l-Sultaniyye*, 53, el-Ferrâ, *el-Ahkamü’l-Sultaniyye*, 34.

95 Gümüsoğlu, *İslam’da İmâmet ve Hilâfet*, 295-297.

Sonuç olarak, Kur'an ve sünnette devlet başkanına itaatın ölçüsü, İslam'ın bildirdiği temel ilkeler noktasında olacaktır. Allah'ın emrettiklerine aykırı uygulamalarda yöneticiye itaat edilemeyeceği kesin bir hükme bağlanmıştır. Eş'arî kelamcılar, yukarıda ayet ve hadislerde belirtilen sebeplere dayanarak yöneticiye isyanı yanlış bulmuşlar, siyasal otorite ve onun otoriter uygulamalarında genellikle itaatkâr ve uzlaşmacı bir tavır sergilemişlerdir.

2.1. Halifenin Azledilmesi

Halife ister belirli bir dönem için seçilmiş olsun, isterse de hayatının sonuna kadar seçilmiş olsun, normal görev süresi dolmadan kendisinde bulunması gereken şartların bazılarını kaybedebilir ya da halife tayininden gözetilen amaçlar doğrultusunda hizmet etmekten geri kalabilir. Böyle bir durumda Ehl-i Sünnet âlimleri, halifenin azledilmesinin gerektiğini söylerler.⁹⁶

Halife/devlet başkanı, azledilince onun göreve getirdiği diğer yöneticilerin görevi de sona erer. Günümüzde olduğu gibi devlet başkanı istifa ederse veya görevden alınır, onun başkanlık ettiği hükümet de düşer. Çünkü mevcut hükümeti kuran ve ona başkanlık eden, halka karşı sorumluluk sahibi başkanın kendisidir. Şimdi halifenin kendi istifası ya da sonradan çıkan sebepler nedeniyle azledilip azledilemeyeceğini çeşitli yönleriyle incelemeye çalışacağız.

2.1.1. Halifenin Azledilebileceğine İlişkin Görüş

Devlet başkanının hayatı boyunca bu makamda kalması mutlak olmayıp bazı şartlara bağlıdır. Daha önce bahsettiğimiz şekilde devlet başkanında bulunması gereken bazı sıfatlar vardır. Ayrıca devlet başkanlığı makamının bir maksadı olup devlet başkanının/imamın ifa etmesi gereken görevleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu nedenle devlet başkanında bulunması gerekli olan bu vasıflardan biri ve birkaçı kaybolduğunda veya devlet başkanı devlet başkanlığı görevini yerine getirememeye başladığında, başkanın/imamın azli/hal'i gündeme gelebilir. Ancak halifenin azledilebileceğine dair açık bir nass tespit edilmemiştir.⁹⁷

Kur'an ve Sünnet'te halifenin azli konusuna yer verilmemiştir. Devlet başkanlığında asıl olan bu görevde ehil olduğu müddetçe bu makamda durmasıdır. An-

96 el-Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakif*, 607.

97 Gümüšoğlu, *İslam'da İmâmet ve Hilâfet*, 277-278.

cak peygamberlerde bulunan ismet sıfatının Ehl-i Sünnet inancına göre halifelerde bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla halifenin/devlet başkanının hata etmesi mümkün olup, kendi durumundaki değişiklik, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e vekâlet etmesi nedeniyle Hz. Peygamber (s.a.v.)'i ve ümmeti ilgilendirmektedir. Bu nedenlerle halifenin azledilmesi, adaletten ayrılması ve bedeninde onun devlet başkanlığı yapmaya engel olacak durumu ile ilgilidir.⁹⁸

Büyük günahların işlenmesi veya küfre yol açan itikadî bozukluklar adaletten sapma olarak görülmektedir. Fıskı gerektiren günahların işlenmesi halinde başkanın görevden alınması noktasında âlimler arasında bir fikir birliğinden söz ederken, nasıl alınacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Pratik açıdan uygulanması halinde çok sorun çıkacağından, fitne gibi toplumsal faydadan çok zarara yol açmasından dolayı, başkanın görevden alınmasını gerektiren sebepler bir hayli zorlaştırılmıştır. Gazzalî de, devlete büyük önem vermekte, devletin zayıflaması veya ortadan kalkması neticesinde dinin kendisini koruyamayacağı ve zayıflayacağı görüşündedir.

İslam tarihinde Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ikinci büyük fitne olan Hz. Hüseyin'in şehadeti ile neticelenen olaylarda, sahabelerden bir kısmı Yezid b. Muaviye'nin fıskını kabul etse bile, ona karşı harekete geçmenin caiz olmadığı düşüncesindeydiler. İbn Haldun bu noktaya dikkat çekerek, o zamanda bulunan sahabelerin Yezid'e karşı silahla harekete geçtikleri takdirde, Müslümanlar arasında kargaşa çıkacağından ve kan dökülmesine sebep olacağından Hz. Hüseyin'e tabi olmadıklarını, aynı zamanda Hz. Hüseyin'i bu hareketinden dolayı günahkâr da saymadıklarını söylemektedir. İbn Haldun, halifeye karşı silahla harekete geçmenin İslam tarihinde telafisi mümkün olmayan kavgalara sebep olmasını dikkate alarak bu konuda son derece ihtiyatlı hareket etmektedir.⁹⁹

Sonuç olarak, insanın masum olması mümkün olmadığından, insan olarak birtakım günahlar işlemesi mümkündür. Ayrıca daha sonraki dönemlerde tövbe de edebilir. Devamlı olmayıp yanlışlıkla işlenen günahların, devlet başkanının azlini gerektirmeyeceği açıktır. Ancak, halifenin seçilmek için gerekli vasıfları kaybetmesi ile onun devlet başkanlığından azli mümkün olarak görülmektedir. Âlimler prensip olarak halifenin azledilebileceği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak Eş'arî âlimleri toplumsal fitneye ve karışıklığa yol açma endişesiyle, azli gerektire-

98 el-Maverdi, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 55.

99 İbn Haldun, *Mukaddime*, 457-458.

cek durumları zorlaştırmışlar, devlet başkanını uyarma yolunu tercih etmişler ve onlara itaat etmeyi tavsiye etmişlerdir.¹⁰⁰

2.1.1.1. Halifenin Bedenî ve Zihnî Yetersizliği

Halifenin azlini gerektiren sebeplerden biri, onun görevlerini yapmaya engel olacak şekilde bedeninde ve aklında meydana gelen yetersizliktir. İmam-ı Eş'arî'nin eserlerinde bedenî ve zihnî yetersizlik nedeniyle halifenin azli ile ilgili bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, yukarıda halifenin yeterli olması başlığı altında, bedenen ve aklen yeterli olmayan kişilerin Allah'ın emir ve yasaklarından sorumlu olmaya bileceğini, devlet başkanının da en üst seviye de sorumluluk sahibi olduğundan, bedenen ve aklen sağlıklı olmayanların halife olamayacağını ifade etmiştik.

Eş'arî âlimlerinden Maverdî, imamda bu şekilde meydana gelen noksanlıkları üç kısma ayırmış ve bunları duyu organlarındaki noksanlık, uzuvlardaki noksanlık ve tasarruflardaki noksanlıklar başlığı altında toplayıp bunların hangi durumlarda halifenin azlini gerektireceğini detaylı olarak açıklamıştır.¹⁰¹ Bu değişiklikleri geniş olarak şu şekilde toplamak mümkündür:

Akılda meydana gelen değişiklik ki, şuurunu kaybetme gibi durumlar imamete engel olmakla beraber, geçmesi muhtemel baygınlığa benzer geçici hastalıklar imamete engel değildir.¹⁰²

Körlük imamet akdine ve imametın devamına manidir. Sağırılık ve dilsizlik ise halifenin görevlerini yerine getirmeye engel olacağından dolayı azil için sebeptir.¹⁰³

İki elini iki ayağını kaybetmesi, hem imamet akdinin yapılmasına hem de imametın devamına engeldir. Hilafet görevini yerine getirmeyecek şekilde diğer organlardaki eksiklik azil için bir sebep değildir.¹⁰⁴

Halife kendi isteği ile tasarruf yapamayacak hale gelirse bu da imamete engeldir. Bu durum ise ya başkalarının zorlaması neticesinde halifenin baskı altında

100 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 55, el-Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakif*, 607.

101 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 55.

102 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 56; el-Bakillanî, *a.g.e.*, s. 479; el-Cüveynî, *a.g.e.*, s. 103; et-Taf-tazanî, *Şerhu'l-Akaid*, V, s. 257.

103 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 57; el-Bakillanî, *Temhidu'l-Evail ve Telhisu'd-Delail fi'r-Red-di Ala'l-Mülhideti ve'l-Muattilati ve'r-Rafidati ve'l-Hevarici ve'l-Mu'tezile*, 479; el-Ferrâ, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 26.

104 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 60; el-Ferrâ, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 26.

kalmasıyla veya halifenin esir alınması ile gerçekleşir. Halifenin kurtulma ümidi yoksa azil için yeterli sebep oluşmuş demektir.¹⁰⁵

Bu sebeplerden biri gerçekleştiği zaman halifenin azli meşrudur. Ancak hulefa-i raşidin'den sonraki halifeler döneminde, halifenin hal'inde yukarıda belirttiğimiz değişiklikler ortaya çıkmasına rağmen halifenin azli mümkün olmamıştır. Yani teorideki birtakım kurallar mücbir sebeplerle pratiğe geçmemiştir. Bu noktada, halifenin azli meselesinde, hilafet akdinde olduğu gibi *ehlü'l-hal ve'l-akde* büyük görev düşmektedir. Kimin ehliyetli olduğuna karar vermek bu heyetin yetkisi olduğu gibi, halifenin bu ehliyeti ne zaman ve nasıl kaybettiği konusunda, halifenin azlinin caiz olup olmaması konusunda karar verecek olan da bu meclistir.¹⁰⁶

2.1.1.2. Halifenin Hukuki Tasarruflarında Eksiklik

Hukukî tasarruflarında meydana gelen eksiklikler dolayısıyla da halife azledilmesi söz konusu olabilir. Söz konusu bu eksiklikler ise, Hacr ve Kahr olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁰⁷ İmam-ı Eş'arî bu konuyu efdaliyet ve mükellefiyet şartları arasında değerlendirmektedir. Eş'arî âlimlerinden Maverdî, Ferrâ ve İbn Haldun ise eserlerinde konuya Hacr ve Kahr başlığı altında genişçe yer vermektedir.

Hacr hali, halifenin atadığı idarecilerden, en yüksek memurlardan birinin devlet işlerini bir kötülük ve suiistimal yapmaksızın aksatmadan yürütmesinde görülür.¹⁰⁸ İsyân ve ihtilaf söz konusu olmadan, halifenin memurlarının halife üzerinde hâkimiyet kurmaları şeklinde gerçekleşir.¹⁰⁹

Böyle bir durum halifenin hilafetine engel olmaz. Yalnız işlerinde idareci tayin ettiği şahsın durumuna bakılır. Eğer dinî hükümleri aksatmadan yürütüyorsa, toplumda fesadın, bozuk nizamın yayılmaması, dinî işlerin, işlemlerin durmaması için halifenin bu işleri kabulü, tasdiki gerekir. İşleri yürütmek üzere tayin edilen kişinin, adaletin gereklerine uymadığı görülürse, halifenin diğer ileri gelen memurları bunu önlerler. Böylece o kişinin baskısı, zulmü önlenir. Aksi takdirde halifenin azli gerekir.¹¹⁰

105 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 59; el-Ferrâ, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 27; el-Bakıllânî, *Temhidu'l-Evail ve Telhisu'd-Delail fi'r-Reddi Ala'l-Mülhideti ve'l-Muattlati ve'r-Rafidati ve'l-Hevarici ve'l-Mu'tezile*, 579; el-Cüveynî, *Giyasu'l-Umem fi İltiyâsî'z-Zulem* 117.

106 Gümüšoğlu, *İmâmet ve Hilâfet*, 285.

107 İbn Haldun, *Mukaddime*, 428-429; Maverdî, *a.g.e.*, s. 60.

108 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 60.

109 İbn Haldun, *Mukaddime*, 429.

110 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 60; el-Ahkamü'l-Sultaniyye, 21.

Kahr (Kuhre) hali ise savaşta galip gelen düşman eline halifenin esir düşmesi, kurtulmaya da imkân bulamaması durumunda ortaya çıkar. Esir düşen halife adayı ise, bu durum onun halife olmasına engel teşkil eder. Esir alan topluluk ister müşrik olsun, isterse taşkınlık ve iç isyan çıkaran Müslümanlar olsun fark etmez. Müslümanlar onun dışında halife seçerler.¹¹¹ Şayet halife olduktan sonra esir düşmüşse, o takdirde harple veya fidye vermek suretiyle onu kurtarmak Müslümanların görevidir. Esir halifenin hayatından ümit kesilirse, esir alanlarla, Müslümanların aleyhine bir anlaşma yapılamaz. Halife ehl-i harbin eline esir düşer, her türlü çalışmalara rağmen esaretten kurtulması da ümitsiz olursa, seçmenler heyeti, bir başkasını halife olarak seçer ve ona biat eder. Esarete iken hilafet makamına bir veliaht tayin etmişse veliahtın tayin durumuna bakılır. Şayet kurtulması ümitsiz bir durumda iken veliaht tayin etmişse bu tayin işlemi batıl olur. Halife Müslümanların isyankârlarına esir düşmüş ve esirlikten kurtulması da ümit ediliyorsa halifelîği devam eder. Kurtulması umulmuyorsa isyankârlar iki durumdan biri ile baş başadırlar. Ya kendilerine bir halife tayin ederler veya tayin etmezler. Her ne kadar isyan çıkarmışlar, halifeyi tanımamışlarsa esasen halife ellerinde esirdir. Daha önce onun hilafetini tanımış kabul etmişlerdir. Bu bakımdan esir halifeye itaat etmek şahıslarını bağlayıcıdır. Aynen hacr altında bulunan halifenin adil kimselerin kontrolü altında bulunuşu gibidir. Böyle bir esaret sonucu seçmenler heyeti işlerin yürütülmesi için bir naib seçer. Esir halife esaretten kurtulur ya da ölürse naib olan halife hilafette ısrar edemez.¹¹²

2.1.1.3. Halifenin Kendi İsteği İle Görevden Çekilmesi

Devlet başkanının azli başlığı altında temas edeceğimiz diğer mesele ise devlet başkanının kendini azletmesidir. İmam-ı Eş'arî eserlerinde bu konuya yer vermemekle beraber, imamın kendini azletmek istediği veya istifa etmek istediği zaman, bunun geçerliliği konusunda Maverdî, Taftazanî, Cüveynî ve Ferrâ gibi Eş'arî âlimleri tarafından değişik görüşler ortaya konmuştur.¹¹³ Devlet başkanının bu kararı kendisi ile ilgili olduğu kadar ümmeti de ilgilendirmektedir. Bunun bir benzeri, Hz. Hasan'ın hilafetten çekilmesidir. Hz. Hasan'ın Hz. Mauaviye lehine hilafetten vazgeçmesinin, İslam âleminin birliğinin temin edilmesinde büyük

111 İbn Haldun, *Mukaddime*, 429.

112 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 60.

113 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 65; el-Ferrâ, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 37; el-Cüveynî, *Giya-su'l-Umm fi İltiyâsî'z-Zulem*, 120; et-Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid*, V, 357.

rolü olmuştur.¹¹⁴ Bu hususta, yani halifenin kendisini azletmesi veya istifa etmesi durumunda kararının geçerli olabilmesi için ümmetin bir zarara uğramaması gerekir. Ümmetin işleri karışıp, Müslümanlar zarara uğrayacaksa, halifenin kendisini azletmesi caiz olmaz.¹¹⁵ Bu konu bütün ümmeti ilgilendirdiği için tek başına karar vermesi doğru bulunmamıştır.

Devlet başkanı, görevini gereği gibi yapamamaktan dolayı, kendi kendini görevden azledebilmelidir. Bunun için ayrıca açıkça bir nedenin varlığı gerekmektedir. Halifenin kendisini nedensiz olarak azletmesini kabul etmeyenlerin, yeniden biat almanın güçlüğü ve bunun ümmet için külfet olacağını düşünmüş olmaları ihtimal dâhilindedir. Devlet başkanının, kendi iradesi ile görevden çekilmesi konusu, temel ve özü etkileyen bir niteliğe sahip değildir. Ancak kendi hür iradesiyle görevden çekilme isteği ümmet arasında da yerini dolduracak kişiler bulunması halinde kabul edilmelidir. Hz. Ebû Bekir'in tutumunda görüldüğü gibi, şayet bu görevin büyüklüğünü, sorumluluk derecesini, yeterince kavramaktan kaynaklanmakta ise bilinmeli ki, böyle bir talebin kaynağı takvadır. Allah'a ve ümmete karşı kusur işleme korku ve endişesidir. Bu nitelikteki insanlar ise, herkesten çok Müslümanların başında bulunmaya layıktır.¹¹⁶ Sayıları az olan bu kişileri ümmet, dinî ve dünyevî maslahatları gereğince, başında tutmaya gayret göstermelidir.

2.1.2. Halifenin Azledilemeyeceğine İlişkin Görüş

Devlet başkanına iyilikte itaat emredilmiş olup, Allah'a isyan içeren durumlarda itaat edilemeyeceği de kesin bir İslamî kaidedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde: "Sizin imamlarınız sizin en hayırlı olanlarınız; siz onları severseniz onlar da sizi sever, siz onlara hayır dua ederseniz onlar da size eder. Eğer sizin imamlarınız sizin en şerli olanlarınız ise, siz onlara buğz ederseniz onlar da size, siz onlara lanet ederseniz onlar da size lanet ederler." buyurunca sahabelerden bazıları: "Ey Allah'ın Resulü onlara kılıçlarımızla karşı koyalım mı?" diye sordular. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ise: "Namaz kıldıkları müddetçe hayır. İdarecilerinizde hoşunuza gitmeyen bir şey gördüğünüzde onun amelini çirkin kabul edin.

114 Gümüšoğlu, *İmâmet ve Hilâfet*, 288.

115 el-Maverdî, *el-Ahkamü'l-Sultaniyye*, 45; el-Cüveynî, *Gıyasu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*, 120.

116 Eryarsoy, *İslam Devlet Yapısı*, 258.

Ancak itaatten ayrılmayın." buyurdular.¹¹⁷ Bu hadiste de görüldüğü gibi imamlara namaz kıldıkları müddetçe baş kaldırılması yasaklanmakla beraber, namazı terk ettikleri, şeriata aykırı hareket ettikleri takdirde onlara karşı kılıçla mücadeleye cevaz verilmekte ise de bunun bir emir ifade etmediği de bir gerçektir. Diğer taraftan burada sadece namazın zikredilmesinden dolayı, ölçü namaz mı olacak, yoksa namaz gibi önemli olan Hz. Allah'ın emirleri de bu sözle murad edilmiş midir konusu tam net olarak belirtilmemiştir. Ancak her ne olursa olsun bu hadis-i şerifte, halife şeriata aykırı hareket ettiği zaman, kılıçla mücadelenin cevazı mümkündür. Fakat bu durumda da fitne endişesi dikkate alınmalı, Müslümanlar için en az zararlı olan veya en faydalı olan tercih edilmelidir.¹¹⁸ Kur'an ve sünnetten sonra hulefa-i raşidin döneminde halifenin azli konusunda nasıl bakıldığına değinmek gerekir. Hz. Osman asiler tarafından kuşatıldıktan sonra asiler, Hz. Osman'ın kendisini azletmesini istemişler, azletmediği takdirde öldüreceklerini söylemişlerdir. Hz. Osman kendisini azletmeyi reddetmiş ve öldürülmesini gerektirecek bir şey yapmadığını beyan ederek, "Allah'ın bana giydirdiği elbiseyi çıkarmam demiştir."¹¹⁹ Ayrıca Hz. Osman asilerin bu isteğini Abdullah b. Ömer ile de görüşmüş ve onun fikrini sormuştur. İbn Ömer ise şöyle cevap vermiştir: "İslam'da böyle bir âdetin çıkmasını doğru görmem, çünkü ondan sonra ne zaman bir topluluk başlarındaki halifeleri ile sıkıntıya düşseler, halifelerini azlederler. Allah'ın sana giydirmiş olduğu gömleği çıkarma."¹²⁰

Halifenin azli konusunda Haricilerin en temel vurguladığı kavramlar, adalet ve eşitliktir. Onlar bunları yerine getirmeyen devlet başkanlarının sözlü uyarılmasını, bunun gerçekleşmemesi halinde ise, zorla hatta silahla görevden alınması düşüncesine sahiptirler. Bu çerçevede zalim yöneticiye başkaldırma ve silahlı isyan meşru görülmüş ve bütün Haricî gruplar bunda hem fikir olmuşlardır.¹²¹

Ehl-i Sünnetin ve dolayısıyla en büyük itikadî düşüncesini oluşturan Eş'arîlerin düşünce yapısı, yorumlayıcı ve faydacıdır. Pratik olanı önceler, ideal ve hayalî fikirleri ötelere, toplumun maslahatı için en uygun çözümü talep ederler. Bundan

117 Müslim, *Sahihi Muslim*, III, 1481, (h. no: 1855); Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-Ahmed b. Hanbel*, XXXIX, 406, (h. no: 23981); Ebü Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Abdussamed ed-Darimî es-Semerikandî, *Sunenu'd-Darimî*, thk. Hüseyin Salim ed-Daranî (Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî Bi'l-Camiati'l-İslamî, 2000), III, 1843, (h. no: 2839).

118 Gümüšoğlu, *İmâmet ve Hilâfet*, 279.

119 Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1994), II, 87.

120 İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 87.

121 Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005), 61.

dolayı bu siyaset geleneğinde itaat ve uyum davranış biçimleri olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim sahabilerin Emevî halifeleri devrinde onların fıskını bildikleri halde onların hilafetlerini kabul etmişler ve onlara isyan etmemişlerdir.¹²²

Bu görüşte olanları buldukları noktaya getiren şey, fitnenin doğmasından, kanların dökülmesinden, ortalığın karışmasından, haklara saldırlacak bir ortamın varlık kazanmasından ve işlerin karışmasından duydukları kaygı ve korkudur. Gerek ahab döneminde gerekse sonrasında yapılan savaşlarda Emeviler dönemindeki ayaklanmalarda ortaya çıkan ve topluma büyük zararlar veren kötülüklerin doğmasındaki etkenleri bir ibret olarak göz önünde bulundurmuşlardır. Bu yüzden de vacip olan *emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker* görevinin çağrı ve aydınlatma ile yapılmasını, bunun mümkün olmaması durumunda bile kalple karşı çıkılmasını, kılıca sarılmaya tercih ediyorlardı.¹²³

Bu görüşler, kimilerince yanlış anlaşılmiş ve yanlış anlamanın sonucu olarak da, bir kısım eleştirmenler Ehl-i Sünnet âlimlerine saldırıda bulunmuşlardır. Sonraki âlimlerden bir kısmının zalim imamların yönetimine sabretmeye ve zorunluluk durumu dolayısıyla, zorbaya yapılan bey'atı olağanmış gibi karşılamaya yatkın sözlerine eleştiriler yönetmişlerdir. Oysa bu âlimler, ya sözü uzatmamak için tavırlarının gerekçelerini açıklamamışlar ya da bu uygunsuz yöntemin çağlar boyu sürüp gittiğine bakarak, hiç değiştirilemeyecek düşüncesi içindeki durumu hayat gerçeği görüp bu şekilde kabul etmişlerdir.

Onları içten içe karşı çıkmalarına ve hatta nefret duymalarına karşın, zorbanın imametini tasdik etmeye götüren bu ilkelerden birincisi, daha önce de değinilen "büyük zararı gidermek için küçük zarara katlanılır" kuralıdır. Nitekim sözü edilen durumun tersine, devlet başkanının başta kalmasının kılıçla karşı çıkmasından daha büyük zararlara yol açtığı durumlarda -yine aynı kural gereğince- bu kez de kılıca sarılmak yoluyla büyük zararı gidermek yönüne gidilir ve bu durumda zalimle savaşmak vacip olur. Çünkü böyle bir durumda başkaldırıp cihad etmek daha küçük bir zarardır. Öyleyse, sözü edilen görüşte zaruret nedeniyle velayetin sürüp gitmesini onaylamamanın zararı daha küçük, ümmet ve din bakımından korkulmadan katlanılması mümkün olabilecek bir nitelikte ise, bu küçük zararın kalması gibi bir koşulun etkisi vardır. Aksi takdirde büyük zararı onaylamak için sabrı tavsiye etmek söz konusu değildir.

122 Kanık, "Eş'arî Geleneğe Devlet Başkanlığı," 465.

123 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 452, 457.

Eş'arî kelimcılar, yukarıda ifade edilen fitne endişesi ve Müslümanlar için en faydalı olanı tercih etme gibi sebeplere dayanarak yöneticiye isyanı yanlış bulmuş, devlet başkanları ve onların otoriter uygulamaları karşısında genellikle itaat etmişler ve uzlaşmacı bir tavır takınmışlardır. Ancak zamanla siyasal otoriteye kayıtsız itaat söylemlerinin, siyasal otoritelerin kendilerine her durumda meşru bir zemin bulmasına neden olduğu söylenebilir.¹²⁴

Son olarak, Eş'arî âlimleri her zaman ideal olanın yerine daima reel, fiilî olanı seçmeyi ve Müslümanların maslahatına uygun olan en yararlı konumda bulunmayı tercih etmişlerdir. Bu da Ehl-i Sünnet âlimlerinin, baskı, zulüm, adaletsizlik ve her durumda siyasal otoriteye mutlak itaati ve sabrı tavsiye ettiği şeklinde anlaşılmasına sebep olmuştur. Bu durumda sabrın anlamı, zorba siyasal otoritenin tamamen başıboş salınması değil, aksine ümmetin zalim hükümdarlar üzerinde zararı en aza indirerek onların üzerinde etkili olmaya çalışmasıdır.

Sonuç

Eş'arî mezhebi âlimlerinin savunduğu fikirler ve kullandığı metotlar iki zıt uç arasında yer almıştır. Bunlardan ilki, hak ve hakikatin ölçüsü olarak vahiy yerine akli koyan, akıl ve vahiy birbirleri ile çatıştığında da akli kullanarak vahyi te'vil eden Mu'tezile'dir. Diğeri ise dini esasların açıklanarak savunulmasında akli metodu kullanmaya karşı çıkan ve kelam ilmindeki bilindik usuller ile bunun tartışılmasını bid'at olarak kabul eden ehl-i hadis, zahirîler ve fakihlerdir.

Eş'arî âlimlerinin maruz kaldıkları mücbir şartlar, onları İslam toplumunun düştüğü siyasi mücadele ve dinî ihtilafların daha dengeli bir seviyeye getirilmesi rolünü yüklemiştir. Günümüz toplumunu birçok sorunun çözümü konusunda aydınlatacak en önemli tespitleri ise, ihtilaflardan bahsederken bile ortaya koydukları tarafsızlık metodu ve her şeye rağmen tüm Müslüman grupların, Müslüman üst kimliklerini öne çıkarmalarıdır. Aslında mezhebin kurucusu Ebu Hasan el-Eş'arî'nin farklı Müslüman mezhep ve akımların görüşlerini tarafsız bir üslup ile ele aldığı en meşhur kitabına verdiği isim de bu açıdan çok anlamlıdır. "İslam'a mensup olanların ve namaz kılanların görüşleri"ni, yani aynı kibleye yönelerek, aynı ilaha ibadet eden Müslümanların görüşlerinden bahsedip onları orta yolda

124 Hacer Şahinalp, "Eş'arî Düşüncesinin Politik İzdüşümleri," *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri*, (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 140.

buluşturma gayreti içerisinde. Bu çaba, genel çerçevede tüm ihtilaflarına ve görüş ayrılıklarına rağmen hepsinin Müslüman olduklarının kabul edilmesi anlamına gelmektedir.

Son olarak, Eş'arî âlimler, Müslümanların parçalandıkları ve birbirlerini din dışı olmakla itham ettikleri bir dönemde, onların ortak Müslüman üst kimliklerine vurgu yaparak hepsine kucak açmıştır. Bu durum, İslam dininin birleştirici ve toparlayıcı mesajını hatırlama ve hatırlatma düşüncesiyle, siyasî çalkantıların ve iç çekişmelerin yaşandığı ve her gün yüzlerce masum Müslümanın katledildiği günümüz İslam coğrafyasında ihtiyaç duyduğumuz örnek bir tavır olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-Ahmed b. Hanbel*. Thk. Adil Mürşid. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2001.
- Amidî, Seyfüddin Ali b. Muhammed b. Salim es-Sa'lebî. *el-İmametü min Ebkarî'l-Efkar fi Usûlü'd-Dîn*. Thk: Ahmed Ferid el-Mezidi. Beyrut: Daru'l-Kutub el- İlmiyye, 2003.
- Bağdadî, Abdülkahir. *Kitabu Usuli'd-Din*. Beyrut: Daru'l Meşrik, 1986.
- Bakillani, Ebû Bekir Muhammed b. Et-Tayyib. *Temhidu'l-Evail ve Telhisu'd-Delail fi'r-Reddi Ala'l-Mülhideti ve'l-Muattilati ve'r-Rafidati ve'l-Hevarici ve'l-Mu'tezile*. Thk. A. Ahmed Haydar. Lübnan: Daru'l-Kutu el-İlmiyye, 1987.
- Buharî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah. *Sahîhu'l-Buharî*. Thk. Muhammed Zehir Nasire'n-Nasir. Şam: Daru Tavku'n-Neca, 2001.
- Bozkurt, Mustafa. "Eş'arî ve Kadî Abdülcebbar'ın Görüşlerinin Mukayesi." *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Beyan Yay., 2015, 151-166.
- Cürcani, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali. *et-Ta'rifat*. Thk. İbrahim el-Ebyari. Beyrut: Daru'l-Kutub el-Arabi, 1405.
- Cüveynî, Ebû'l-Maalî Abdulmelik b. Abdillâh Cüveynî. *Giyasu'l-Umem fi İltiyâsî'z-Zulem*. Thk. Mustafa Ali. Beyrut: Daru'z-Zahim, 2007.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakim ve Mealî Hakim*. İstanbul: Risale Yay., 1969.
- Darimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Abdussamed es-Semerkindî. *Sünenü'd-Darimî*. Thk. Hüseyin Salim ed-Daranî. Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî Bi'l-Camiati'l-İslamî, 2000.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir. *Müsnedü Ebi Davud*. Thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebbetü'l-Asriyye, tsz.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşr., 2010.
- Eryarsoy, M. Beşir. *İslam Devlet Yapısı*. İstanbul: İşaret Yay., 1988.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-İbane an Usuli'd-Diyane*. Thk. Dr. Fukiye Hüseyin Mahmud. Kahire: Daru'l-Ensar, 1977.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-İbane*. Çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yay., 2010.

- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafî'l-Musallin*. Thk. Ahmed Cad. Kahire: Daru'l-Hadis, 2009.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *Risaletü İla Ehli's-Seğr Bi Babi'l-Ebvab*. Thk. Abdullah Şakir Muhammed Cüneydi. Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî Bi'l-Camiati'l-İslamî, 1992.
- Evkuran, Mehmet. *Sünnî Paradigmayı Anlamak*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005.
- Ferra, Ebü Ya'la Muhammed b. Huseyn. *el-Ahkamu's-Sultaniyye*. Thk. Muhammed Hamid el-Feyki. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2000.
- Gazzalî, Ebü Hamid Muhammed. *el-İktisad (İ'tikad'da Orta Yol)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Gazzalî, Ebü Hamid Muhammed. *Fedaihu'l-Batniyye*. Thk. Abdurrahman Bedevî. Kuveyt: Müessetü'l Kütübî's-Sekafiyye, ts.
- Gazzalî, Ebü Hamid Muhammed. "Cüveynî'nin İmamet Anlayışında Başkanlık Krizinin Çözümü." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII, 34 (2010), 393-408.
- Fürek, Ebü Bekir Muhammed b. el-Hasan. *Mücerredü Makalat'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Thk. Danile Gimaret. Beyrut: Mektebetü Sekafeti Diniyye 1987.
- Gümüşoğlu, Hasan. *İslam'da İmâmet ve Hilâfet*. İstanbul: Kayıhan Yay., 2011.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yay., 2001.
- İbn Hanbel, Abdullah b. Ahmed. *es-Sünne*. Thk. Ebü Hacer Muhammed Said b. Besyuni Zağlul. Beyrut: Daru'l-Kütub el-İlmiyye, 2003.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelusi. *el-Fasl fi'l-Mile'l ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*. Beyrut: Daru'l-Kütub el-İlmiyye 1995.
- İbn Mace, Ebü Abdullah b. Yezid. *Sünenü İbni Maceh*. Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Mısır: Daru İhyai Kütübî'l-Arabiyye, tsz.
- İbn Sa'd Muhammed. *et-Tabakatü'l-Kübrâ*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- İci, Adudiddin. *el-Mevakif*. Thk. M.Bedrettin el-Halebi. Mısır: Matbaatu's-Saade, 1907.
- Kanık, Cengiz. "Eş'arî Gelenekte Devlet Başkanlığı." *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi "Uluslararası Eş'arîlik Sempozyumu"*. İstanbul: Beyan Yay., 2015.
- Keskin, Mehmet. *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik*. İstanbul: Düşün Yay., 2013.
- Maverdî, Ebü Hasan Ali b. Muhammed b. el-Habib el-Basri el-Bağdadi. *el-Ahkamu's-Sultaniyye*. Çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yay., 1994.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'la. *Hilafet ve Saltanat*. Çev. Ali Genceli. İstanbul: Hilal Yay., 1980.
- Müslim, Hafız Ebü'l-Hüseyn b. Haccac. *Sahihu Muslim*. Thk. Nazar Muhammed Farayabi. Riyad: Daru Tayyibe, 2006.
- Nesai, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani. *es-Sünenü's-Suğra li'n-Nesai*. Thk. Nured-din Nasruddin el-Albani. Riyad: Mektebetu'l-Maarif, 1986.
- Nesefî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed. *Bahru'l-Kelam fi Akaid Ehli'l-İslam*. Thk. Veliyüddin Muhammed Salih Ferfur. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2000.
- Nevbahtî, Ebü Muhammed Hasan b. Musa. *Firaku's-Şia*. Thk. Helmut Ritter. İstanbul: 1931.
- Nisaburî, Müslim b. el-Haccac Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî. *el-Müsennedü's-Sahihü'l-Muhtesar*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, tsz.

- Rayyıs, Muhammed Ziyauddin. *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*. Çev. Ahmed Sarıkaya, İstanbul: Nehir Yay., 1990.
- Şahinalp, Hacer. "Eş'arî Düşüncesinin Politik İzdüşümleri." *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Beyan Yay., 2015.
- Şehristanî, Muhammed b. Abdülkerim. *Nihayetü'l-lkdam fi İlmi'l-Kelam*. Thk. Ahmed Ferid el-Mezidî. Beyrut: Müessesetü'l Kütübi's-Sekafiyye, 1994.
- Şeybanî, Ahmed b. Amr b. Ed-Dahhâk Ebûbekir. *el-Ahad ve'l-Mesani*. Thk. Basım Faysal Ahmed el-Cevabire. Riyad: Daru'r-Raye, 1991.
- Tebaranî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Ebû Kasım. *el-Mu'cemu's-Sağîr*. Thk. Muhammed Şekur. Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 1985.
- Taftazanî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer. *Şerhu'l-Akaid*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Rihle Kitap, 1991.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhak. *Sünenu't-Tirmizî*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbuati Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975.